

Samen voor succes in armoedebestrijding: Alkmaar

*Onderzoek en advies in het kader van de Nederlandse
Stedenestafette 2010*

Marie-Christine van Dongen
Astrid Huygen
Diane Bulsink

November 2010

Inhoud

1	De Stedenestafette in Alkmaar	5
1.1	De Stedenestafette	5
1.2	De manifestatie van Alkmaar	5
1.3	Leeswijzer	6
2	Minima en inkomensondersteuning in Alkmaar	7
2.1	Kerncijfers over de gemeente	7
2.2	De gemeentebevolking in tien inkomensgroepen verdeeld	8
2.3	Wie zijn de minima in Alkmaar?	8
2.4	De regelingen voor minima in Alkmaar	9
3	Armoedebeleid in Alkmaar: de gemeente en maatschappelijke organisaties	11
3.1	Inzet van de gemeente	11
3.2	De inzet van maatschappelijke organisaties	13
3.3	Minima over minimabeleid	14
3.4	Inspirerende projecten voor de minima	15
4	Samenwerken aan armoedebeleid in Alkmaar	17
4.1	Inkomensverbetering en maatschappelijke participatie van minima	17
4.2	Samenwerking binnen het gemeentelijke apparaat	17
4.3	Samenwerking tussen de gemeente en maatschappelijke organisaties	20
4.4	Samenwerking van maatschappelijke organisaties en groepen onderling	23
4.5	Lokale samenwerkingsverbanden	24
5	Versterking van de lokale sociale agenda in Alkmaar	27
5.1	Wensen voor de lokale sociale agenda	27
5.2	Wensen voor samenwerking	28
6	Samen verder werken aan succes: conclusies en aanbevelingen	31
Bijlagen:		
1.	Wensen voor de lokale sociale agenda	33
2.	Over het onderzoek in Alkmaar	35

1 De Stedenestafette in Alkmaar

1.1 De Stedenestafette

2010 is het Europese Jaar ter bestrijding van armoede en sociale uitsluiting, en Nederland doet mee. Armoede en sociale uitsluiting zijn ook in Nederland hardnekkige fenomenen, die volgens Europese cijfers ongeveer 10% van de bevolking raken. Het tegengaan van armoede en uitsluiting gebeurt vooral lokaal. Het huidige beleid is steeds meer gericht op het doorbreken van afhankelijkheid en het bevorderen van participatie en zelfredzaamheid.

Op initiatief van MOVISIE en het Verwey-Jonker Instituut is er dit jaar een Stedenestafette: 23 gemeenten, waaronder Alkmaar, zullen elkaar het stokje doorgeven om aandacht te genereren voor armoede in Nederland. Lokale initiatieven krijgen door de Stedenestafette meer bekendheid en gemeenten krijgen de gelegenheid om van elkaar te leren. Ook gaat het in de Stedenestafette om versterking, vernieuwing en verbetering van de lokale samenwerking ten behoeve van de minima. Aan het eind van het jaar zal de opbrengst van de Stedenestafette gepresenteerd worden aan landelijke en Europese publieke en private actoren.

In dit kader heeft het Verwey-Jonker Instituut een onderzoek uitgevoerd naar de samenwerking op het gebied van armoede en sociale uitsluiting in de gemeente Alkmaar. Voor dit onderzoek is bestaand, onafhankelijk onderzoek over de gemeente geanalyseerd, zijn beleidsdocumenten bestudeerd, zijn interviews gehouden met drie belangrijke spelers in de gemeente op het gebied van armoede en sociale uitsluiting (regievoerders) en met drie vertegenwoordigers van minima, en is er een digitale enquête afgenomen onder ambtenaren en medewerkers van maatschappelijke organisaties (zie Bijlage 2 voor meer details over het onderzoek). De informatie die het onderzoek heeft opgeleverd, is verwerkt tot dit rapport.

1.2 De manifestatie van Alkmaar

De gemeente Alkmaar heeft in het kader van het Europese Jaar op 5 november 2010 een manifestatie georganiseerd. Daar werd de Alkmaarse Armoedemonitor gepresenteerd, die inzicht geeft in de groep 'over wie het gaat'. Vervolgens gingen alle deelnemers met elkaar om de tafel zitten om

elkaar en elkaars werk beter te leren kennen en te komen tot concrete voorstellen om de samenwerking te verbeteren. Er was speciale aandacht voor kinderen in een armoedesituatie, een belangrijk speerpunt in het collegeprogramma.

1.3 Leeswijzer

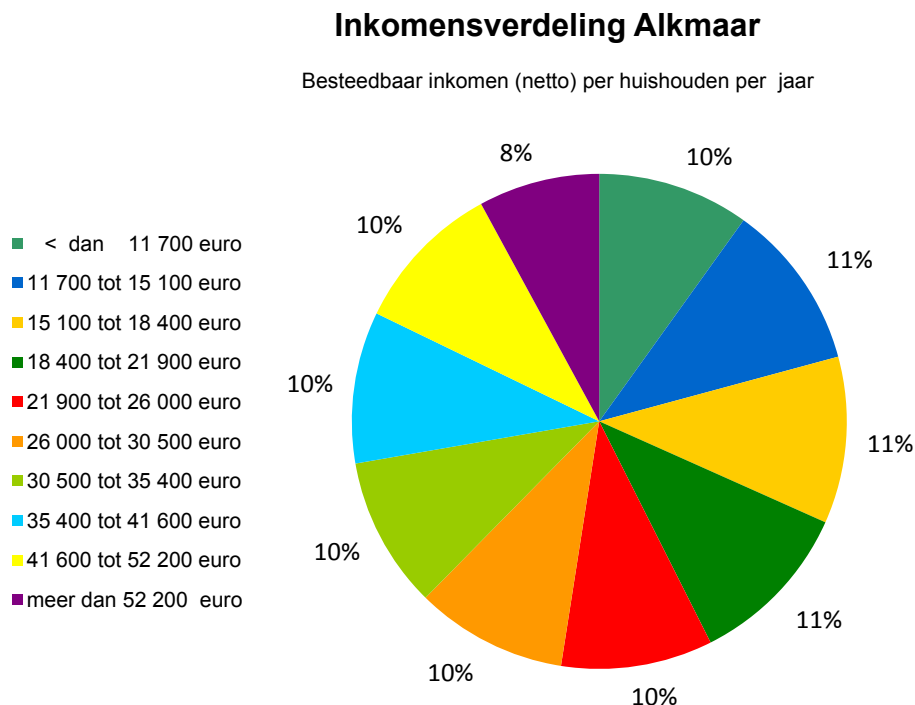
In dit rapport brengen we het beleid en de praktische initiatieven rond armoede en sociale uitsluiting in Alkmaar op hoofdlijnen in kaart. Er zijn zes hoofdstukken, opgebouwd uit een aantal korte paragrafen. Voor de andere gemeenten die deelnemen aan de Stedenestafette zal het rapport op dezelfde manier worden opgezet. De citaten in de tekst zijn afkomstig uit de interviews en de enquête. Het eerste hoofdstuk is de inleiding, met informatie over de manifestatie. Hoofdstuk 2 concentreert zich op de vraag wie de minima zijn in Alkmaar en hoe hun inkomensondersteuning geregeld is. In Hoofdstuk 3 gaan we nader in op het armoedebeleid; zowel de inzet van de gemeente als die van de maatschappelijke organisaties komen aan bod. In Hoofdstuk 4 staat de samenwerking tussen de verschillende partijen centraal. Hoofdstuk 5 heeft de wensen voor de lokale sociale agenda als onderwerp; en in Hoofdstuk 6 presenteren we de conclusies en aanbevelingen naar aanleiding van het onderzoek.

2 *Minima en inkomensondersteuning in Alkmaar*

2.1 *Kerncijfers over de gemeente*

Aantal inwoners	93.400
Bron: CBS per 1 januari 2009	
Aantal uitkeringsgerechtigden	7.600
Bron: CBS 2009 3e kwartaal	
	5.700 arbeidsongeschiktheidsuitkeringen
	1.400 Ww-uitkeringen
	1.600 bijstandsgerechtigden
Aantal huishoudens onder de 120% bijstandsniveaugrens	5.600
Bron: StimulansZ 2008	
Aantal kinderen in een bijstandssituatie	900
Bron: Kinderen In Tel. Databoek 2010	

2.2 De gemeentebevolking in tien inkomensgroepen verdeeld

Tien procent van de huishoudens in Alkmaar zit in de laagste inkomensgroep, die minder dan 11.700 euro per jaar te besteden heeft. Landelijk varieert dit percentage van 5% tot 23% (Bron: CBS 2006: Inkomensverdeling alle huishoudens naar inkomensgroepen).

2.3 Wie zijn de minima in Alkmaar?

In de Armoedemonitor Alkmaar 2010 lezen we welke kenmerken de minimahuishoudens hebben. Ten eerste is een relatief groot aandeel (bijna 57%) van de minimahuishoudens alleenstaand. Eenoudergezinnen vormen 13% van de minima. Van alle eenoudergezinnen in Alkmaar heeft bijna 39% een minimuminkomen. Ook het aandeel minima onder 65-plussers is relatief hoog, namelijk 16%. Wat verder opvalt, is dat een relatief hoog aandeel (namelijk 40%) van de minimahuishoudens in Alkmaar van allochtone afkomst is.

De respondenten geven aan dat minima door financiële problemen niet meer mee kunnen doen. Een van de respondenten geeft aan dat een uitkering met alle toeslagen erbij in veel gevallen op zich

voldoende zou moeten zijn. *‘Maar als er iets stuk gaat, bijvoorbeeld een wasmachine, of als mensen ergens een schuld krijgen, dan wordt al snel het ene gat gedicht met het andere en wordt het van kwaad tot erger’.*

Armoede leidt vaak tot sociaal isolement. *‘Mensen haken af om financiële redenen. Alles wat je wilt doen of alles waar je naar toe wil kost geld. Iemand gaat bijvoorbeeld niet meer naar een buurthuis omdat ie weet wat een kopje koffie daar kost’*, aldus een van de respondenten. Armoede leidt echter niet automatisch tot sociale uitsluiting; sociale uitsluiting ontstaat niet alleen door financiële problemen. Armoede betekent niet automatisch dat je in een sociaal isolement belandt. *‘Armoede is wel een belangrijke risicofactor voor sociaal isolement.’*

We hebben onze gesprekspartners gevraagd aan welke ondersteuning de minima behoefte hebben. Ten eerste wil men gehoord worden: *‘Dat er iemand is die hen ziet en die tijd voor hen heeft.’*

Daarnaast is het belangrijk dat minima ondersteuning krijgen. Dat kan op allerlei gebieden zijn, maar het begint vaak bij financiële hulp. Bijvoorbeeld in de vorm van schuldhulpverlening of laagdrempelige hulp door de Formulierenbrigade. Daarbij wordt onderkend dat het belangrijk is dat er ook aandacht is voor de achterliggende problematiek, nazorg en preventie. *‘Met alleen de schulden wegwerken kom je er niet.’*

2.4 De regelingen voor minima in Alkmaar

De gemeente Alkmaar kent verschillende regelingen die tegemoet komen aan mensen in een armoedesituatie. Inwoners van Alkmaar kunnen een beroep doen op deze regelingen als hun inkomen maximaal 120% van de van toepassing zijnde bijstandsnorm is. Het gaat om maatregelen die het lage inkomen compenseren en om regelingen die volwassenen en kinderen in staat stellen om deel te nemen aan sociale, culturele en sportieve activiteiten. In de Armoedemonitor Alkmaar 2010 is terug te vinden om welke regelingen het precies gaat en wat het bereik is.

Regeling	Inkomensnorm (Wwb=100%)	Bereik regeling 2009
Kwijtschelding gemeentelijke belastingen	100%	66,3%
Individuele bijzondere bijstand	120%	20,1%
Eindejaarsuitkering	120%	70,8%
Langdurigheidstoelage	100%	58,3%
Collectieve ziektekostenverzekering	120%	43,5%
AlkmaarPas	120%	87,0%
Regeling chronisch zieken, gehandicapten en ouderen	120%	21,5%
Regeling maatschappelijke participatiekosten schoolgaande kinderen	120%	37,7% *

* op huishoudniveau

Wat ons opvalt, is dat het gebruik van de regelingen nogal wisselt. De AlkmaarPas, de kwijtscheldingen van gemeentelijke belastingen en de eindejaarsuitkering bereiken veel Alkmaarse minima. Van de regeling maatschappelijke participatiekosten schoolgaande kinderen en de individuele bijzondere bijstand echter, maken de minima veel minder vaak gebruik.

In de Armoedemonitor is terug te vinden dat eenoudergezinnen, huishoudens waarin de oudste bewoner tussen de 40 en 65 jaar oud is, minimahuishoudens die langer dan 3 jaar van het minimum moeten rondkomen, en tenslotte huishoudens met een bijstandsuitkering het meest gebruikmaken van deze regelingen.

Verder is te zien dat alle huishoudens van minimaal één regeling gebruikmaken. Dit is uitzonderlijk te noemen in vergelijking met de zogenoemde referentiegemeenten, die in de Armoedemonitor zijn gehanteerd ter vergelijking. Dit heeft te maken met het hoge gebruik van de AlkmaarPas. Over het algemeen scoort de gemeente Alkmaar in vergelijking met de referentiegemeenten redelijk tot goed op het bereik van de regelingen. Op het bereik van de AlkmaarPas scoort de gemeente zelfs zeer hoog. Ondanks deze score kan het gebruik op een aantal punten nog verbeterd worden. Het merendeel van de gebruikers van de inkomensondersteunende regelingen bestaat uit Wwb-huishoudens. Zeker onder AOW'ers kan het bereik nog aanmerkelijk verbeterd worden. Hetzelfde geldt voor het gebruik van de bijzondere bijstand en de collectieve ziektekostenverzekering.

In het Omnibusonderzoek 2009 tenslotte, is onder meer gevraagd naar de bekendheid en het gebruik van de minimaregelingen in Alkmaar. Uit dit onderzoek blijkt dat 29% van de respondenten die in de categorie minima vallen aannemen dat ze geen recht hebben op de betreffende voorziening. Circa 42% van de respondenten in deze categorie weet niet of ze er recht op hebben. Verder weet 17% niet hoe ze een regeling moeten aanvragen en vindt 14% de aanvraagprocedure te ingewikkeld. Hier valt dus nog zeker winst te behalen.

3 *Armoedebeleid in Alkmaar: de gemeente en maatschappelijke organisaties*

3.1 *Inzet van de gemeente*

Visie en doelstelling van het armoedebeleid

Het college van burgemeester en wethouders heeft in haar programma 'Samen werken aan vooruitgang 2006-2010' aangegeven dat Alkmaar een stad is waar iedereen ertoe doet. Het is een stad waar iedereen aan de samenleving mee kan doen. Daarvoor wil de gemeente Alkmaar investeren en belemmeringen wegnemen die meedoen in de weg staan. Dit alles zonder afbreuk te doen aan de eigen mogelijkheden en verantwoordelijkheden van mensen. Om volwaardig aan de samenleving deel te kunnen nemen, dient elk individu over voldoende financiële mogelijkheden te beschikken.

Over wat voldoende is, daarover kan je van mening verschillen. Waarover geen discussie mogelijk is, is de grens van het absolute minimum. Als je daaronder zakt, ben je bijvoorbeeld niet in staat elke dag voldoende (gezond) voedsel te kopen. Het Alkmaarse minimabeleid is erop gericht dergelijke schrijnende situaties te voorkomen. Daarnaast ondersteunt de gemeente Alkmaar mensen met een krappe beurs om maatschappelijk te participeren. De gemeente Alkmaar beschikt daarbij over 'een breed palet aan voorzieningen'.

In het Beleidskader Minimabeleid gemeente Alkmaar kunnen we lezen hoe het college armoede definieert: *'Armoede is een complex verschijnsel van veelal met elkaar samenhangende factoren (inkomen, maatschappelijke participatie, opleidingsniveau, gezondheid, zelfredzaamheid, woon- en leefomgeving), waardoor er kans is op sociale uitsluiting.'* Daartoe biedt de gemeente voorzieningen aan die de individuele zelfstandigheid vergroten, op het terrein van educatie, werk, maatschappelijke participatie, het voorkomen en verhelpen van (problematische) schulden, de woon- en leefomgeving, et cetera. De nadruk ligt daarbij op inkomensondersteuning.

In het Beleidskader wordt verder ingezoomd op de relatie tussen armoede en inkomen. Bij mensen die op een sociaal minimum zijn aangewezen, is er altijd sprake van een wankel evenwicht tussen de inkomsten en de uitgaven. Dit evenwicht kan alleen, - en dan nog slechts moeizaam -, worden gehandhaafd als er geen onvoorziene uitgaven zijn, en als uitgaven die niet direct behoren bij het 'basispakket' geen of een heel lage prioriteit krijgen. Bekend is ook dat deze factoren sterk in

belang toenemen naarmate iemand langer van een minimuminkomen moet leven. Na drie jaar is de rek er helemaal uit en worden vervangingsuitgaven van bijvoorbeeld meubilair een groot probleem.

Er moet dan nog meer bezuinigd worden op bijvoorbeeld uitstapjes, het thuis uitnodigen van familie en vrienden, abonnementen, lidmaatschappen en contributies.

De gemeente Alkmaar wil een actief en stimulerend beleid voeren, allereerst ten aanzien van inkomensondersteunende voorzieningen. Mensen met een minimuminkomen moeten hun noodzakelijke uitgaven kunnen doen, zodat een eenoudergezin waarvan bijvoorbeeld de wasmachine stuk gaat deze kan vervangen, of minima zich goed en betaalbaar kunnen verzekeren tegen ziektekosten. Deze voorzieningen worden ontwikkeld binnen het wettelijke kader van de bijzondere bijstand.

Ten tweede is het beleid in Alkmaar gericht op maatschappelijke participatie. Vaak wordt onderkend hoe belangrijk het is, zowel voor het individu als voor de samenleving als geheel, dat mensen aan de samenleving kunnen deelnemen. Lid zijn van de bibliotheek, lid zijn van een sportvereniging of muziekschool, mee kunnen doen aan activiteiten op school of in de wijk zijn cruciaal voor de eigen ontwikkeling en het besef niet buiten maar in de samenleving te staan. In de visie van de gemeente Alkmaar begint: 'Iedereen doet mee' met een goed gemeentelijk minimabeleid, dat bovendien oog heeft voor de eigen problemen van specifieke groepen. Ouders met schoolgaande kinderen ondervinden andere problemen dan ouderen of mensen met een beperking. Deze visie leidt ertoe dat in het beleid zowel algemene maatregelen als maatregelen voor specifieke doelgroepen zijn opgenomen.

Stand van zaken minimabeleid

In het Beleidskader Minimabeleid gemeente Alkmaar wordt nader toegelicht wat de stand van zaken is van het gemeentelijke minimabeleid. De gemeente is trots op haar minimabeleid; '*Binnen de bestaande wet- en regelgeving is het Alkmaarse pakket breed en ruimhartig*'. Dat is onder meer te danken aan de inzet van het Platform Sociale Zekerheid Alkmaar, dat al jarenlang fungeert als adviesorgaan waar het gaat om het versterken van het beleid en het verhogen van de klantgerichtheid van de procedures die daarbij worden gehanteerd. Wat het bereik van de voorzieningen betreft kan de gemeente Alkmaar zich in positieve zin vergelijken met andere gemeenten. Regelmatig komt de gemeente Alkmaar bij landelijk onderzoek 'naar het sociale gezicht van de gemeente' naar voren als een gemeente met een goed minimabeleid.

Er worden een aantal landelijke ontwikkelingen genoemd die de afgelopen jaren hebben bijgedragen aan het gemeentelijke minimabeleid. Zo is er het Convenant 'Kinderen doen mee!', verruiming van de mogelijkheid tot categoriale bijstand, decentralisatie van de langdurigheidstoelage, en de invoering van de Wmo.

Maar ook in Alkmaar zelf zijn er veel lokale initiatieven die bijdragen aan het minimabeleid, zoals de AlkmaarPas, de gebiedsgerichte aanpak van Overdie, samenwerking met andere organisaties en de Formulierenbrigade. Naast deze ontwikkelingen is er vanuit de grote gemeenten (G27) een agenda opgesteld om armoede in Nederland meer effectief tegen te gaan.

Nieuwe coalitie

In maart van dit jaar is de nieuwe coalitie van PvdA, D66, GroenLinks, VVD en CDA gevormd, onder de titel 'Alkmaar beweegt!'. Alkmaar staat voor belangrijke uitdagingen en de coalitie kijkt daarbij voorbij de economische recessie naar het wensbeeld zoals dat in de visie Alkmaar 2030 is geformuleerd: *'Alkmaar is een levendige stad voor jong en oud', 'Alkmaar is een duurzame stad in het groen' en 'Alkmaar is hoofdstad van Noord-Holland Noord'*. Met als titel 'Zwakkeren worden sterk', staat in een korte paragraaf verwoord wat de visie van de nieuwe coalitie is ten aanzien van armoede en maatschappelijke participatie: *'Wij vinden het onacceptabel dat er in Alkmaar kinderen opgroeien in armoede. Dat geldt ook voor ouderen. Wij zullen er alles aan doen om deze mensen uit deze situatie te halen en hen kansen bieden op een actieve deelname aan het sociale, maatschappelijke en culturele leven in Alkmaar. Voor ons geldt: iedereen doet mee en draagt actief bij!'*

3.2 De inzet van maatschappelijke organisaties

In Alkmaar zijn veel organisaties actief op het gebied van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting van minima, uiteenlopend van zorg- en welzijnsorganisaties, woningcorporaties, tot de Voedselbank en de Kredietbank. Het niveau waarop deze organisaties opereren varieert eveneens.

Sommige organisaties zijn verbonden aan bepaalde buurten of wijken, terwijl andere een algemeen stedelijke of regionale invalshoek hebben. De respondenten in onze enquête laten zien dat zij zich vooral bezighouden met het doorverwijzen, signaleren en informeren van de minima.

Ook activering (zowel activering tot participatie in persoonlijke netwerken en tot sociaal-culturele participatie, als ook tot een opleiding, werk of vrijwilligerswerk) en collectieve belangenbehartiging worden relatief vaak genoemd.

De maatschappelijke organisaties die we gesproken hebben zijn vrij positief in hun oordeel over het gemeentelijke beleid op het gebied van armoedebestrijding. De betrokkenheid van de gemeente bij dit onderwerp is groot en er bestaan veel regelingen. *'Alkmaar kent een goed en stevig armoedebeleid. Alle doelgroepen (bijvoorbeeld kinderen en ouderen) komen er goed in terug en het wordt ook politiek gedragen.'* De Formulierenbrigade en de AlkmaarPas worden meerdere malen genoemd als positieve voorbeelden.

Daarnaast wijzen de geïnterviewden ons op enkele aandachtspunten. Zo bestaan er veel initiatieven die op vrijwilligers draaien; het zou volgens hen goed zijn als de klantmanagers hier een beter totaalplaatje van zouden hebben.

We hebben met een paar maatschappelijke organisaties en vertegenwoordigers van minima uitvoeriger gesproken over hun inzet op het gebied van armoedebestrijding.

Het Platform Sociale Zekerheid Alkmaar is één van onze gesprekspartners geweest. Dit is een samenwerkingsverband van diverse professionele- en vrijwilligersorganisaties op het gebied van sociale zekerheid (De Wering Sociaal Raadslieden, MEE, het Leger des Heils, het Interkerkelijk Sociaal Beraad, ISBA, CNV, FNV, de Samenwerkende Bonden van Ouderen, Exodus en migrantenorganisaties). Naast organisaties hebben een aantal ervaringsdeskundigen (cliënten van SoZaWe) zitting in het Platform. Het doel van het Platform is om op te komen voor mensen die zich in een maat-

schappelijk kwetsbare positie bevinden en bij te dragen aan het verbeteren van hun situatie. Het Platform is de erkende spreekbuis in Alkmaar van de sociale minima naar het college van burgemeester & wethouders én naar de gemeenteraad.

Ook met de Brijderstichting hebben we gesproken over armoedebestrijding. De Brijderstichting heeft als doelstelling om, als specialist in verslavingszorg, de kwaliteit van leven van haar patiënten en de kwaliteit van de samenleving te verbeteren, door het aanbieden van verslavingszorg en door het voortdurend streven naar verbetering en vernieuwing. De Brijderstichting heeft meer dan veertig vestigingen in het gehele land, waaronder in Alkmaar.

We hebben verder gesproken met Stichting De Wering. Dit is de organisatie voor Welzijn en Maatschappelijke Dienstverlening in Noord-Holland Noord. De afdeling Welzijn is verantwoordelijk voor het maatschappelijk werk, het sociaal raadsliedenwerk en het ouderenwerk. De Wering is medio 2008 ontstaan uit een fusie van het maatschappelijk werk, het ouderenwerk en de Stichting voor Welzijnszorg en Maatschappelijke Dienstverlening (WMD). De inzet van deze organisatie kan in verschillende fasen plaatsvinden: preventief, signalerend, en ook middels het bieden van zorg en ondersteuning, en vervolgens van nazorg.

Een gesprek met een coördinator van een wijkteam GGZ, tenslotte, heeft inzicht gegeven in de specifieke situatie van mensen met (chronische) psychische problematiek. Bij deze mensen speelt vaak een complexe problematiek, waarbij armoede en sociale uitsluiting ook een rol spelen.

3.3 *Minima over minimabeleid*

De vertegenwoordigers van de minima in Alkmaar vinden het lastig om aan te geven of ze tevreden zijn over het gemeentelijke armoedebeleid, omdat ze geen totaalbeeld hebben. Wel noemen zij verschillende plus- en minpunten.

Een van de vertegenwoordigers van de minima geeft aan dat zij in ieder geval serieus worden genomen door de gemeente. Het gaat om het Platform Sociale Zekerheid. De wethouder is heel benaderbaar en er is vaak contact met de gemeente. Een ander pluspunt is de AlkmaarPas. Je kunt er op veel plaatsen korting mee krijgen. Wel wordt geconstateerd dat het gebruik nog verder zou moeten toenemen. *‘Veel mensen maken er nog weinig gebruik van. Het is niet zozeer een financiële drempel, maar eerder een psychologische.’* Ook de Budgetwinkel en de Formulierenbrigade worden positief beoordeeld.

Een aandachtspunt is dat de gemeente teveel gericht is op werk. *‘De ‘work first’-benadering is niet onjuist, maar niet altijd het geschikte instrument. Er zijn ook veel AOW’ers in Alkmaar.’* Bovendien is er vaak sprake van bureaucratie en lange wachttijden. Tenslotte laat de bereikbaarheid van de gemeente soms te wensen over.

De onderzoekers hebben aansluitend de vraag gesteld of de minima voldoende betrokken worden bij de totstandkoming van het armoedebeleid. Ten eerste wordt geconstateerd dat de minima onvoldoende op de hoogte zijn van het beleid. De informatie in de huis-aan-huis kranten bereiken sommige minima niet of onvoldoende, bijvoorbeeld de GGZ-cliënten. Het zou beter zijn om deze doelgroep aan huis informatie te geven over de mogelijkheden die de gemeente biedt.

De vraag of minima voldoende worden betrokken bij de totstandkoming van het beleid lijkt lastig te beantwoorden te zijn. De vertegenwoordiger van het Platform Sociale Zekerheid geeft aan dat zij zelf in ieder geval wel vroeg in het proces worden geraadpleegd, soms nog voor een stuk naar Burgemeester & Wethouders gaat. *'Zo kunnen we advies bij het stuk meegeven.'*

3.4 *Inspirerende projecten voor de minima*

De inzet gericht op de bestrijding van armoede en maatschappelijke uitsluiting van de gemeente en maatschappelijke organisaties en groepen overziend, kunnen we concluderen dat er al behoorlijk wat gebeurt in Alkmaar. We hebben mooie projecten voor minima voorbij zien komen. Wanneer we de doelstellingen van de Stedenestafette nog eens bekijken, namelijk het versterken, vernieuwen, en verbeteren van de lokale samenwerking ten behoeve van de minima en het opstellen en versterken van een lokale sociale agenda, willen wij hier de volgende projecten of initiatieven onder de aandacht brengen:

- Focus2Move
- De BudgetWinkel
- De Formulierenbrigade
- Het Schuldpreventieproject
- Actief Talent

Focus2Move

Focus2Move is bedoeld voor mensen die op dit moment een te grote afstand tot de arbeidsmarkt hebben. De reden hiervoor kan de aanwezigheid zijn van belemmeringen op fysiek en/of psychisch gebied. De deelnemers krijgen een traject langs twee sporen aangeboden. Na een assessmentperiode van drie maanden, met behoud van uitkering, kunnen ze aan de slag via een tijdelijk arbeidscontract bij het Werkvoorzieningschap Noord-Kennemerland. Daarnaast worden ze op het sociale vlak begeleid, als dat nodig is. Dat kan gaan om schuldhulpverlening, kinderopvang, maatschappelijk werk of verslavingszorg.

Meer informatie: <http://www.wnk.nl/WNK/goto457.aspx>

De BudgetWinkel

Om de inwoners van Alkmaar te ondersteunen bij het voorkomen van financiële problemen, is in opdracht van de gemeente Alkmaar en in samenwerking met de Kredietbank Noord-West en De Wering de BudgetWinkel tot stand gekomen. Men kan zonder afspraak gratis advies en informatie inwinnen over de eigen financiën, voorzieningen en toeslagen, hoe uit te komen met het eigen inkomen, het ordenen van de administratie, tips en trucs, het (niet) betalen van rekeningen, hulp bij het aanschrijven van bijvoorbeeld incassobureaus en deurwaarders, en het minimumloon.

Meer informatie: <http://www.alkmaar.nl/budgetwinkel>

De Formulierenbrigade

De gemeentelijke Formulierenbrigade helpt inwoners van Alkmaar kosteloos bij het invullen van formulieren. Doel is om het gebruik van financiële regelingen door lagere inkomensgroepen te stimuleren. De brigademedleden helpen mensen bij het aanvragen van gemeentelijke voorzieningen en

de huur- en zorgtoeslag. Het kan bijvoorbeeld gaan om het aanvragen van bijzondere bijstand, langdurigheidstoeslag, de aanvullende zorgverzekering gemeenten (AZG), het sportpaspoort en de gratis AlkmaarPas. De Formulierenbrigade kan desgewenst ook advies geven, bijvoorbeeld over de vraag of iemand wel al zijn/haar rechten benut.

Meer informatie: http://www.alkmaar.nl/eCache/39387/Overige_voorzieningen-Formulierenbrigade

Schuldpreventieproject gemeente Alkmaar

Door mensen actief op te zoeken via een 'achter de voordeur' -aanpak, probeert de afdeling Schuldpreventie van de gemeente Alkmaar (sector samenleving) verborgen schulden op het spoor te komen. Het schuldpreventieteam geeft kosteloos voorlichting aan inwoners, professionals, vrijwilligers en jongeren in Alkmaar. Zij bieden op maat gemaakte voorlichtingen, trainingen en workshops aan. Tevens organiseert het schuldpreventieteam netwerkvondten, zijn zij met een stand aanwezig bij diverse informatiemarkten en organiseren zij verschillende activiteiten naar aanleiding van verkregen signalen. De website www.socialekaart-shv-nh.nl wordt door hen beheerd.

Meer informatie: Schuldpreventiebulletin nr 2, 2009.

ActiefTalent

ActiefTalent is een stichting, opgericht door Brijder Verslavingszorg en Ecosol Werk-, Leer- en Re-integratiebedrijf.

ActiefTalent richt zich specifiek op het activeren, motiveren en toeleiden van langdurig werklozen met een problematische (verslavings)achtergrond naar zinvolle dagbesteding of een betaalde baan. Door de inzet van ActiefTalent zal deze doelgroep, die meestal niet geholpen kan worden door bestaande voorzieningen voor werklozen, wel op deskundige en effectieve wijze kunnen re-integreren. ActiefTalent werkt hierbij nauw samen met Brijder en Ecosol, waarmee zij streven naar het benutten van alle beschikbare kennis en expertise, ook over de cliënten. In opdracht van gemeentes of het UWV en in nauwe samenwerking met Brijder Verslavingszorg kijkt men naar de mogelijkheden van mensen die door gebruik van drank of drugs in problemen zijn gekomen. Maatschappelijke participatie, ofwel meedoen, is daarbij een eerste doel. De wijze waarop iemand meedoet bij ActiefTalent is voor iedereen anders.

Meer informatie: www.actieftalent.nl

4 *Samenwerken aan armoedebeleid in Alkmaar*

Negen ambtenaren en elf medewerkers van maatschappelijke organisaties lieten zich in onze enquête uit over de samenwerking rondom de armoedebestrijding in Alkmaar. Daarnaast hebben de interviews, gehouden met een aantal betrokkenen bij het armoedebeleid in Alkmaar, veel informatie opgeleverd over deze samenwerking. Deze interviews zijn gehouden met het hoofd van de afdeling Werk Inkomen en Zorg van de gemeente, een medewerker van de organisatie voor verslavingszorg De Brijderstichting, de directeur Welzijn van Stichting De Wering, de voorzitter van het Platform Sociale Zekerheid Alkmaar en de coördinator van een GGZ wijkteam.

4.1 *Inkomensverbetering en maatschappelijke participatie van minima*

Het college van B&W ziet het minimabeleid in Alkmaar als een onderdeel van het overkoepelende beleid waarmee de gemeente armoede wil voorkomen en de gevolgen daarvan probeert te bestrijden. Armoede in brede betekenis staat voor sociale uitsluiting. Iemand die in armoede leeft, kan onvoldoende meedoen in de maatschappij. Er bestaat een gerede kans dat hij in een sociaal isolement terecht komt. Bij armoede komen meerdere risicofactoren samen, zoals een lage opleiding, een slechte gezondheid, ongezond gedrag, slechte huisvesting en een laag inkomen. Door het hanteren van deze visie kan gesteld worden dat het tegengaan van armoede niet louter ligt in het versterken van iemands financiële positie. Het gemeentelijke beleid is dan ook gericht op zowel inkomensondersteuning als op het bevorderen van maatschappelijke participatie. In het bijzonder het minimabeleid, zo stelt de gemeente, is vooral gericht op inkomensondersteuning. (Beleidskader Minimabeleid gemeente Alkmaar 2009)

4.2 *Samenwerking binnen het gemeentelijke apparaat*

Aan de samenwerking binnen de gemeente, de afstemming tussen beleid en uitvoering, hecht onze gemeentelijke gesprekspartner veel belang. *'Elkaar tijdig betrekken in de ontwikkeling van beleid zodat er voldoende draagvlak is, is heel belangrijk, maar ook dat je weet welke uitvoeringsaspecten nieuw beleid met zich meebrengt. En tegelijkertijd is het ook een punt van aandacht'*.

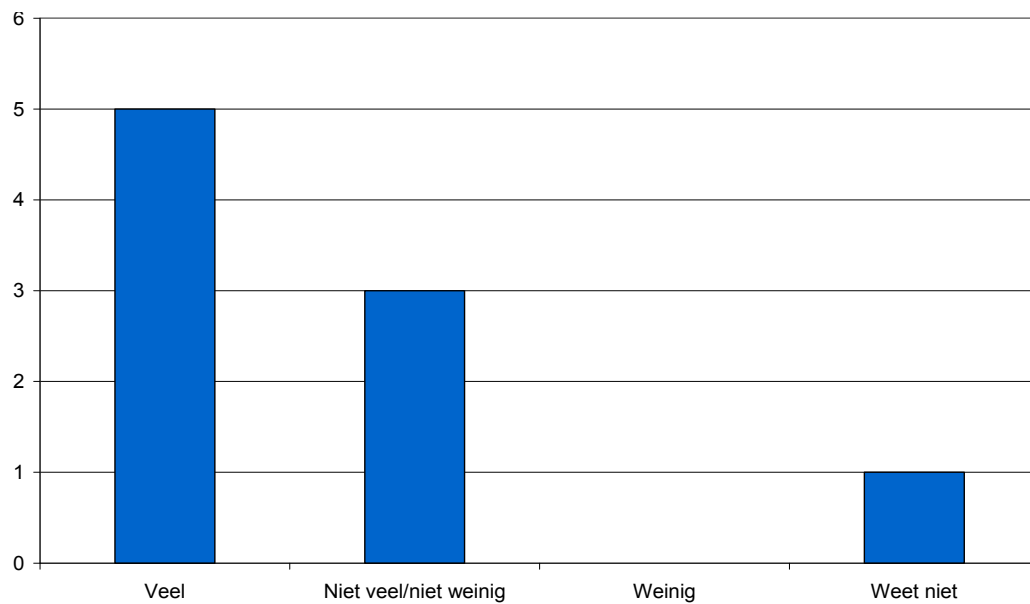
Van de negen ambtenaren die de enquête hebben ingevuld, zijn de meesten werkzaam bij de beleidsafdeling Werk Inkomen en Zorg (5x), twee bij de uitvoerende afdeling Sociale Zaken, één bij Welzijn Sport en Cultuur, en één bij het Servicebureau.

Kijken we naar de enquête, dan vinden de meeste ambtenaren dat hun afdeling de afgelopen jaren veel heeft samengewerkt met andere gemeentelijke afdelingen (zie figuur 4.1). Bijna alle ambtenaren geven aan met Sociale Zaken te hebben samengewerkt, terwijl ook de Wmo-afdeling veel wordt genoemd. Ook de beleidsterreinen Zorg en Welzijn en Onderwijs zijn door de helft van de ambtenaren genoemd.

Van de ambtenaren die hebben samengewerkt geeft het merendeel (6 van de 8) aan dat samenwerking heeft plaatsgevonden op het gebied van het bevorderen van de maatschappelijke participatie van minima; evenveel ambtenaren geven aan te hebben samengewerkt op het gebied van de inkomensverbetering. De samenwerking blijkt in veel gevallen (7x) te gaan om het uitwisselen van informatie over de grote lijnen van het beleid. Vaak gaat het ook om het gezamenlijk initiëren van projecten en om betrokkenheid bij de beleidsvoering van een andere gemeentelijke afdeling; beiden door zes ambtenaren genoemd. De helft van de ambtenaren noemt ook nog het contact over individuele cases, het delen van deskundigheid, en het delen van elkaars faciliteiten.

Bijna alle ambtenaren geven aan dat de samenwerking met de gemeente op een bepaalde doelgroep is gericht. Het vaakst blijkt het te gaan om bijstandsgerechtigden (7x). Maar ook ouderen, kinderen van minima en arbeidsongeschikten en chronisch zieken worden door meer dan de helft van de ambtenaren genoemd.

Figuur 4.1 Hoeveel werken gemeentelijke afdelingen met elkaar samen? (n=9)

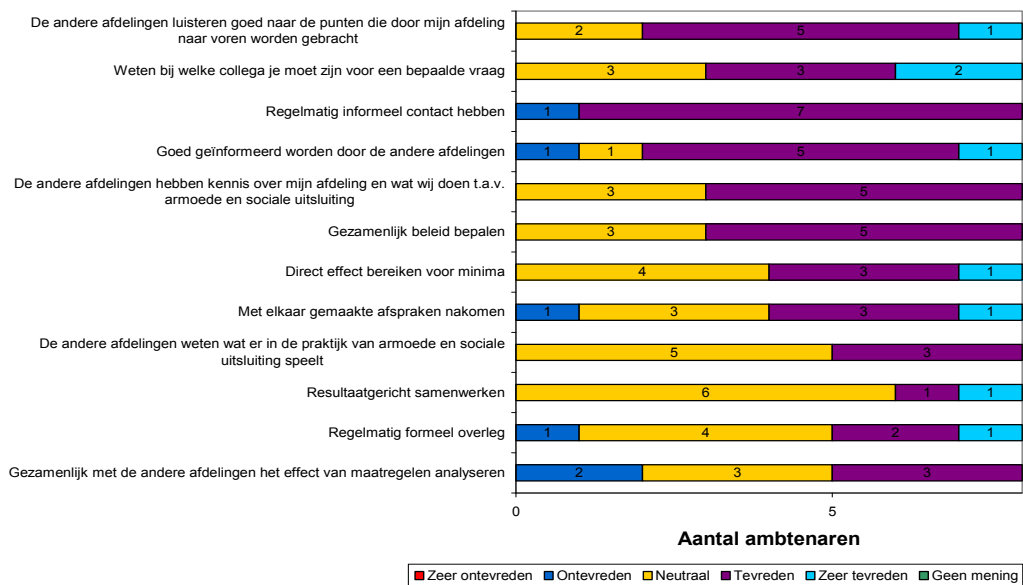
Beoordeling van de samenwerking binnen de gemeente

In de enquête hebben we beleidsambtenaren gevraagd wat ze vinden van de samenwerking binnen het gemeentelijke apparaat. De ambtenaren beoordelen de interne samenwerking met een 6,9.

Daarbij vinden ze alle aspecten ten aanzien van de samenwerking die ze voorgelegd krijgen belangrijk of zeer belangrijk. Uitzondering is het hebben van regelmatig formeel overleg; daaraan hecht de helft van de ambtenaren niet erg. De aspecten die het vaakst zeer belangrijk worden gevonden, zijn het goed geïnformeerd worden door de andere afdelingen, het met elkaar gemaakte afspraken nakomen, resultaatgericht samenwerken, en dat andere afdelingen weten wat er speelt in de praktijk van armoede en sociale uitsluiting. Eén ambtenaar benadrukt bij wijze van aanvulling het belang van het gezamenlijk optrekken richting maatschappelijke organisaties. We hebben ook gevraagd naar de tevredenheid over de verschillende aspecten van de samenwerking (zie figuur 4.2).

Over 'goed geïnformeerd worden door andere afdelingen', 'regelmatig informeel contact hebben' en 'de andere afdelingen luisteren goed naar de punten die door mijn afdeling naar voren zijn gebracht' zijn de ambtenaren het meest tevreden. Relatief het minst tevreden (vaak neutraal) zijn de ambtenaren over het resultaatgerichte samenwerken, evenals over het feit dat andere afdelingen weten wat er speelt in de praktijk van armoede en sociale uitsluiting, en het gezamenlijk met andere afdelingen analyseren van het effect van beleid.

Figuur 4.2 *Tevredenheid over de samenwerking met de andere gemeentelijke afdelingen (n=8)*

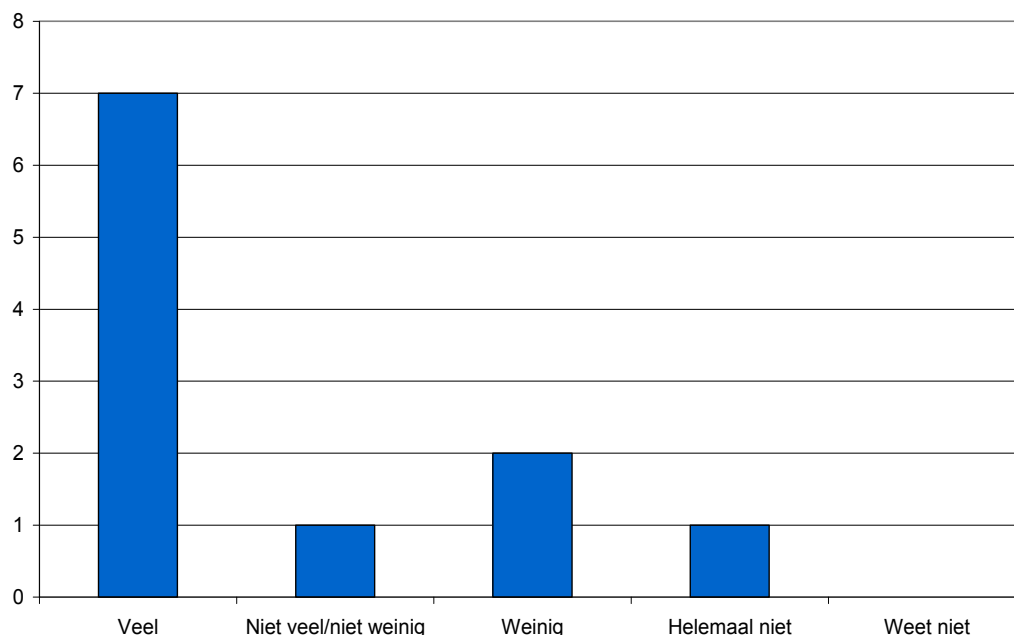
Wat opvalt aan de door beleidsambtenaren gesuggereerde verbeterpunten is dat meerderen van hen belang hechten aan het tijdig en beter betrekken van de uitvoerende afdelingen binnen de gemeente bij de voorbereiding en ontwikkeling van beleid. Maar dit geldt ook voor het betrekken van uitvoerenden buiten de gemeentelijke organisatie. De gezamenlijke regie richting externe organisaties is in dat verband genoemd als verbeterpunt.

4.3 Samenwerking tussen de gemeente en maatschappelijke organisaties

Een meerderheid van de organisaties die de enquête hebben ingevuld (zeven van de elf) hebben het afgelopen jaar veel met de gemeente samengewerkt op het gebied van armoedebestrijding of het bevorderen van de participatie van minima. Drie organisaties werken in mindere mate samen met de gemeente. Van de organisaties die hebben samengewerkt, geeft het merendeel (zeven van de elf) aan te hebben samengewerkt op het gebied van het bevorderen van de maatschappelijke participatie van minima, terwijl zes organisaties hebben samengewerkt op het gebied van inkomensverbetering.

De samenwerking blijkt in veel gevallen (bij negen organisaties) om het uitwisselen van informatie te gaan. Daarnaast blijkt het voor ongeveer de helft van de organisaties te gaan om contact over individuele cases en om het gezamenlijk organiseren en uitvoeren van projecten. Verder geven vier organisaties aan dat de gemeente hen betreft bij beleidsvorming. Alle medewerkers van de maatschappelijke organisaties geven aan dat de samenwerking met de gemeente op een bepaalde doelgroep is gericht. Het gaat dan meestal om bijstandsgerechtigden en om arbeidsongeschikten en chronisch zieken. Verder worden kinderen, ouderen en minima met een baan ook door de helft van de organisaties genoemd.

Figuur 4.3 Hoe vaak werken maatschappelijke organisaties samen met de gemeente? (n=11)

We hebben ook de ambtenaren gevraagd naar de samenwerking met de maatschappelijke organisaties. De meeste ambtenaren (zeven van de negen) die de enquête hebben ingevuld geven aan samen te werken met maatschappelijke organisaties op het gebied van armoede en sociale uitsluiting. Ze werken vooral samen met het maatschappelijk werk, het welzijnswerk, woningcorporaties en

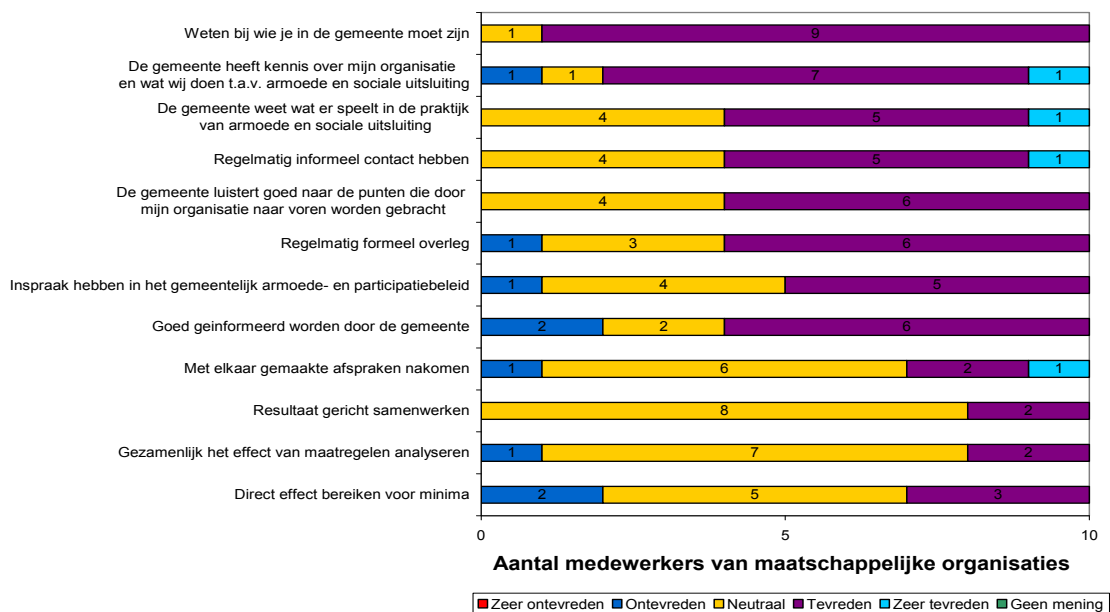
belangenbehartigers van minima. Het gaat dan vooral om het uitwisselen van informatie en het gezamenlijk organiseren en uitvoeren van projecten. De samenwerking is daarbij vaak gericht op een specifieke doelgroep, zoals ouderen en bijstandsgerechtigden. Maar ook, zij het in wat mindere mate, op de dak- en thuislozen en kinderen van minima.

Beoordeling van de samenwerking met de gemeente

De maatschappelijke organisaties in onze enquête zijn redelijk tevreden over de samenwerking met de gemeente op het gebied van armoede en sociale uitsluiting. Ze waarderen deze samenwerking gemiddeld met een 7,0. Het meest tevreden zijn ze over het weten bij wie je moet zijn bij de gemeente. Het minst tevreden zijn de organisaties over het resultaatgericht samenwerken, over de gezamenlijke analyse van het effect van maatregelen en tenslotte over het direct effect bereiken voor de minima. Figuur 4.4 geeft een overzicht van de verschillende aspecten en de mate van tevredenheid van de medewerkers van de organisaties daarover.

De meeste aspecten worden belangrijk tot zeer belangrijk gevonden, hoewel over een aantal aspecten door een deel van de respondenten ook neutraal geoordeeld wordt. De aspecten die het vaakst zeer belangrijk worden gevonden, zijn het goed geïnformeerd worden door de gemeente en het hebben van inspraak in het gemeentelijke armoede- en participatiebeleid.

Figuur 4.4 Tevredenheid over de samenwerking met de gemeente (n=10).

Ook hebben we gekeken welke aspecten (zie figuur 4.4) de algemene tevredenheid over de samenwerking het meest beïnvloeden. Het gaat om de volgende aspecten:

- Met elkaar gemaakte afspraken nakomen.
- De gemeente weet wat er in de praktijk van armoede en sociale uitsluiting speelt.
- De gemeente luistert goed naar de punten die door mijn organisatie naar voren worden gebracht. Vooral het nakomen van met elkaar gemaakte afspraken zou verbeterd kunnen worden. Het gaat om een belangrijk aandachtspunt. Op de andere twee aspecten scoort de gemeente al relatief goed, maar ook voor deze twee aspecten geldt dat verdere verbetering hiervan zal leiden tot een grotere algemene tevredenheid.

Onze gesprekspartners zien een positieve ontwikkeling als het gaat om de samenwerking met de gemeente. Het Platform Sociale Zekerheid geeft aan dat zij serieus worden genomen door de gemeente en ze zijn tevreden over hoe het gaat op het gebied van beleidsadvies. Een andere organisatie geeft aan dat de gemeente steeds meer zelf actief samenwerking zoekt met andere maatschappelijke organisaties. Een ander sterk punt in de samenwerking dat genoemd is, is dat de gemeente in staat is een gesprek aan te gaan op basis van inhoudelijke argumenten. Deze respondent ervaart dat de beleidsambtenaren in toenemende mate kennis van zaken hebben. Een kritiekpunt dat we beluisterden, is dat de gemeente zaken naar zich toe trekt in de uitvoering, die zij beter aan andere partijen zou kunnen overlaten. De Formulierenbrigade wordt als voorbeeld genoemd. Wat ook goed werkt in Alkmaar, is de WWZ-Wijzer. Dit is een initiatief van het maatschappelijke middenveld. De gemeente heeft dit in een later stadium *'naar zich toe getrokken'*, aldus een van de geïnterviewden. *'De regiefunctie van de gemeente zou niet tot uitdrukking moeten komen in het feit dat de gemeente zelf allerlei zaken ter hand neemt, maar meer in het organiseren en faciliteren van de samenwerking'*.

Bijna alle organisaties die de enquête hebben ingevuld, noemen verbeterpunten wat betreft de samenwerking tussen de gemeente en de maatschappelijke organisaties. De gemeente en maatschappelijke organisaties zouden elkaar in de eerste plaats nog beter kunnen informeren: de maatschappelijke organisaties zouden enerzijds duidelijker kunnen laten zien wat de (on)mogelijkheden van de uitvoering van beleid in de praktijk zijn, terwijl de gemeente de maatschappelijke organisaties anderzijds beter zou kunnen informeren over de uitvoering van het beleid. Ten tweede wordt het gezamenlijk analyseren van wat mogelijk en bereikt is genoemd. Meer innovaties toepassen en het activeren van de doelgroep worden ook genoemd als verbeterpunten.

Het gemeentelijke perspectief op de samenwerking met maatschappelijke organisaties en groepen kenmerkt zich door de nadruk op zowel financieel ondersteunen als op het bevorderen van maatschappelijke participatie. Voor het eerste is vooral de intermediaire rol van maatschappelijke organisaties van belang. Organisaties wijzen klanten of cliënten op het bestaan van regelingen en voorzieningen. Als het gaat om het bevorderen van maatschappelijke participatie is de samenwerking meer gericht op het gezamenlijk ontwikkelen van projecten.

Een van de geïnterviewden vraagt aandacht voor een betere aansluiting tussen betaalde en onbetaalde arbeid. *'Je hebt professionele organisaties, vrijwilligersorganisaties en soms tussenvormen. Dit zijn verschillende typen organisaties waarvan het werk elkaar nauw raakt. Maar er zijn te*

weinig knooppunten tussen deze organisaties. De gemeente zou hier een regierol in moeten hebben. Maar zij hebben geen visie en geen beleid op de verhouding tussen betaalde en onbetaalde arbeid. Je kunt hele duidelijke keuzes maken waarom iets door betaalde of onbetaalde arbeid wordt uitgevoerd. Dit zou veel beter aan elkaar geknoopt kunnen worden. De gemeente Alkmaar is hier niet ver in (en ook andere gemeenten zijn dat trouwens niet).'

4.4 Samenwerking van maatschappelijke organisaties en groepen onderling

Als het gaat om de onderlinge samenwerking, constateren we dat de overgrote meerderheid, namelijk zeven van de tien maatschappelijke organisaties, in de enquête aangeeft dat hun organisatie op het gebied van armoede en sociale uitsluiting samenwerkt met andere organisaties dan de gemeente. Er wordt vooral veel samengewerkt met het maatschappelijk werk, vrijwilligersorganisaties en belangenbehartigers. In de meeste gevallen gaat het om informatieuitwisseling. Contact over individuele cases wordt ook een aantal keer genoemd, net als het samen ontwikkelen en uitvoeren van projecten. In veel gevallen is de samenwerking gericht op een bepaalde doelgroep. Bijstandsge-rechtigden en arbeidsongeschikten worden het vaakst genoemd als doelgroep.

Een van onze gesprekspartners merkt op dat de onderlinge samenwerking beter gaat, naarmate de organisaties zelf beter weten wat hun stiel is. Dan is er minder sprake van overlap of concurrentie. Twee geïnterviewden noemen het belang van de persoonlijke factor: het succes van samenwerking is vaak afhankelijk van personen.

Ook de vertegenwoordigers van de minima werken samen met andere organisaties. Deze samenwerking vindt vooral plaats in het Platform Sociale Zekerheid. Het doel van het Platform is om op te komen voor mensen die zich in een maatschappelijk kwetsbare positie bevinden en bij te dragen aan het verbeteren van hun situatie. Het Platform is de erkende spreekbuis in Alkmaar van de sociale minima naar het college van burgemeester & wethouders én naar de gemeenteraad (www.platforms-za.nl). Hierin zijn de volgende organisaties vertegenwoordigd: De Wering Sociaal Raadslieden, MEE, het Leger des Heils, het Interkerkelijk Sociaal Beraad. ISBA, CNV, FNV, de Samenwerkende Bonden van Ouderen (ANBO, PCOB, KBO Noord-Holland), Exodus (ex-gedetineerden), en migrantenorganisaties (INOVA). De samenwerking is er vooral op gericht de gemeente te adviseren. Dit verloopt over het algemeen naar wens. Het Platform Sociale Zekerheid heeft ook goede contacten met het Wmo-Platform. Ze wisselen informatie uit en werkten samen bij het organiseren van de Wegwijsbeurs.

Vanuit de GGZ vindt ook steeds meer samenwerking met andere organisaties plaats. In de wijkteams van de GGZ zijn verschillende disciplines vertegenwoordigd, die op hun beurt weer samenwerken met een aantal andere maatschappelijke organisaties. Deze samenwerking vindt zowel plaats op het niveau van de individuele cliënt als op beleidsmatig niveau. Er is bijvoorbeeld overleg met de woningcorporatie over overlastsituaties, maar ook over de spreiding van GGZ-cliënten over de verschillende wijken. Verder overlegt de GGZ met vrijwilligerscentrales; de GGZ-cliënten maken daar gebruik van maar zijn zelf ook vrijwilliger.

Een sterk punt is dat bij iedereen de wil aanwezig is om samen te werken. Het besef van de urgentie daarvan is, mede gezien de bezuinigingen, bij iedereen aanwezig. Een lastig punt, aldus een van de geïnterviewden, *'is dat samenwerking met andere organisaties nog niet op gelijke voet staat met het werk voor de cliënten. Een cliënt in crisis gaat altijd voor. Maar eigenlijk moeten dat gelijkwaardige werkzaamheden zijn. Daar moet ons werk op ingericht worden. Dat iemand het bijvoorbeeld van je kan overnemen als je naar een overleg met de woningcorporatie moet.'*

4.5 Lokale samenwerkingsverbanden

In Alkmaar zijn een aantal lokale samenwerkingsverbanden genoemd. Daarbij valt op dat de beleidsambtenaren (zes van de negen) er in onze enquête meer noemen dan de vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties (één van de elf).

De ambtenaren noemen: De budgetwinkel komt naar u toe, het Platform Sociale Zekerheid, de WWZ-Wijzer, het Wmo-platform, de samenwerking rondom wijkgerichte inburgering, de samenwerking met woningbouwcorporaties (convenant), regionale samenwerking met andere gemeenten, het jongerenloket, de uitvoering van de motie Spekman, bijeenkomsten met zelforganisaties, het maatschappelijk werk, project Overdie, Wij de wijk, en pilot Mare Nostrum. De enige maatschappelijke organisatie die zegt te participeren in lokale samenwerkingsverbanden noemt er verschillende: Kern8, het migrantenplatform, de kerk en GGD, Actief Talent, en de Voedselbank. De respondenten verstaan onder samenwerkingsverbanden zowel één-op-één samenwerking met andere organisaties als een netwerk waarbij meerdere organisaties betrokken zijn.

Platform Sociale Zekerheid

Het Platform Sociale Zekerheid Alkmaar is een samenwerkingsverband van diverse professionele- en vrijwilligersorganisaties op het gebied van sociale zekerheid: De Wering Sociaal Raadslieden, MEE, het Leger des Heils, het Interkerkelijk Sociaal Beraad, ISBA, CNV, FNV, de Samenwerkende Bonden van Ouderen (ANBO, PCOB, KBO Noord-Holland), Exodus (ex-gedetineerden), en migrantenorganisaties (INOVA). Naast organisaties hebben een aantal ervaringsdeskundigen (cliënten van SoZaWe) zitting in het Platform. Het doel van het Platform is opkomen voor mensen die zich in een maatschappelijk kwetsbare positie bevinden en bijdragen aan het verbeteren van hun situatie. Het Platform is de erkende spreekbuis in Alkmaar van de sociale minima naar het college van burgemeester & wethouders én naar de gemeenteraad.

(Bron en informatie: www.platformsza.nl)

WWZ-Wijzer

De WWZ-Wijzer helpt burgers een weg te vinden in het grote aanbod van voorzieningen en regelingen op het gebied van wonen, welzijn, zorg, vervoer en geld. De WWZ-Wijzer is er voor alle burgers van Alkmaar met vragen over wonen, welzijn of zorg. Daaraan zijn geen kosten verbonden en er is geen verwijzing nodig. De WWZ-Wijzer is een samenwerkingsverband van de Sector Samenleving van de gemeente Alkmaar, ouderenadviseurs van De Wering (voorheen SKWO), MEE Noordwest-Holland regio Noord-Kennemerland, de GGD, de Bibliotheek Kennemerwaard en de Vrijwilligers Centrale Alkmaar (VCA). Deze dienstverleners werken samen met een groot aantal Alkmaarse zorg- en

welzijnsorganisaties. De WWZ-Wijzer bevindt zich in de Bibliotheek Kennemerwaard in het centrum.

Elke ochtend is er spreekuur tot 12.00 uur. Daar helpen consultants mensen door aan te geven bij wie of waar zij verder geholpen kunnen worden. Ook bieden zij hulp bij het invullen en indienen van formulieren. Verder is informatie te vinden op de website.

(Bron en informatie: www.wwz-wijzer.nl).

Mare Nostrum

MFA Mare Nostrum is een multifunctionele accommodatie in de wijk de Mare en aangrenzend aan het Stedelijk Dalton College. De MFA Mare Nostrum biedt oefenzalen voor muziek, theater en dans, en heeft ook een zaal waar grotere uitvoeringen gegeven kunnen worden. Daarnaast is er een leskeuken waarvan Van Harte Resto wekelijks op de woensdag en donderdag gebruikmaakt. Ook zijn er educatieve en creatieve ruimtes aanwezig en uitgebreide faciliteiten voor vergaderingen of presentaties.

Naast de vele activiteiten kunnen bewoners uit de wijk er ook terecht voor informatie in MFA Mare Nostrum. Vanaf september 2010 is Wijkinfo Mare Nostrum gevestigd in de MFA en kunnen bewoners terecht bij WWZ-Wijzer, Stichting BAM, Stichting WonenPlus Alkmaar, de gemeente Alkmaar, de Formulierenbrigade/Budgetwinkel, Stichting De Wering, en de wijkmeester en wijk-agent.

(Bron en informatie: www.servicepunt.org/accommodaties/Mare-Nostrum)

5 *Versterking van de lokale sociale agenda in Alkmaar*

De versterking van de lokale sociale agenda is, samen met het versterken van de samenwerking tussen partijen op lokaal niveau, de belangrijkste doelstelling van de Stedenestafette. Het eerste punt vloeit voort uit het streven om armoedebestrijding hoog op de lokale sociale agenda te houden. Dit streven wint aan betekenis doordat de armoedebestrijding door de te verwachten bezuinigingen onder druk kan komen te staan. Om armoedebestrijding hoog op de lokale agenda te houden is tevens verdere versterking van het maatschappelijke draagvlak voor het armoedebeleid nodig. Dit raakt aan het belang van versterking van de samenwerking. Gebleken is dat partijen in de gemeente Alkmaar zich blijvend willen inzetten voor de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting, juist door de samenwerking te verbeteren.

5.1 *Wensen voor de lokale sociale agenda*

In een lokale sociale toekomstagenda leggen de lokale partijen gezamenlijk vast wat binnen de gemeente de prioriteiten zijn als het gaat om de bestrijding van armoede en de bevordering van maatschappelijke participatie. We hebben zowel de regievoerders, gemeenteambtenaren en medewerkers van maatschappelijke organisaties als de vertegenwoordigers van de minima gevraagd welke punten volgens hen zeker op deze agenda moeten komen. De suggesties voor de lokale sociale agenda laten zich als volgt groeperen:

- Meer gericht zijn op de mensen, minder op de protocollen. Minder aanbodgericht denken en werken. Mensen stimuleren.
- Voorzieningen op peil houden en het bereik en gebruik ervan vergroten. De intermediaire rol van maatschappelijke organisaties benadrukken.
- (Beleidsmatige) aandacht voor de samenhang tussen armoede en sociale uitsluiting en de bestrijding daarvan.
- Betere samenwerking tussen verschillende loketten, eenvoudiger gegevensuitwisseling tussen instanties, tegengaan van versnippering van dienst- en hulpverlening.
- Inzetten op preventie om te voorkomen dat later dure voorzieningen nodig zijn. Bijvoorbeeld door beheer van de financiën van mensen met een beperking.
- Het belang erkennen van het in stand houden van de civil society, oog hebben voor de Wmo-gedachte.
- Afstemming tussen betaald en onbetaald werk.

- Aandacht voor de maatschappelijke participatie van minima voor wie (betaald) werk geen mogelijkheid (meer) is. Zoals vrijwilligerswerk en vrijetijdsbesteding. Indien nodig een beschermde omgeving creëren, de toegankelijkheid van buurthuizen verbeteren.
- Het terugdringen van de bureaucratie: het belang van de Formulierenbrigade, meer collectieve regelingen.
- Een gezamenlijke visie op prioriteiten ontwikkelen, bijvoorbeeld ten aanzien van doelgroepen.
- Aandacht voor GGZ-problematiek en daarmee samenhangende armoede. Daarin ook de relatie met een uitkering meenemen (sommige ziektebeelden geven eerder recht op een uitkering dan andere).
- Gevolgen van de Awbz-bezuinigingen.
- Effecten van de kredietcrisis.

Ook hebben de respondenten een aantal specifieke groepen genoemd waarover zij zich zorgen maken:

- Ex-gedetineerden.
- Mensen met beperkingen (lichamelijk, verstandelijk of psychisch).
- Minderheden, asielzoekers en pardonners.
- Alleenstaanden.
- Kinderen: het voorkomen en tijdig signaleren van armoede.
- Ouderen: het bereik van de bijzondere bijstand.

In Bijlage 1 staat een gedetailleerd overzicht van de geuite wensen voor de lokale sociale agenda.

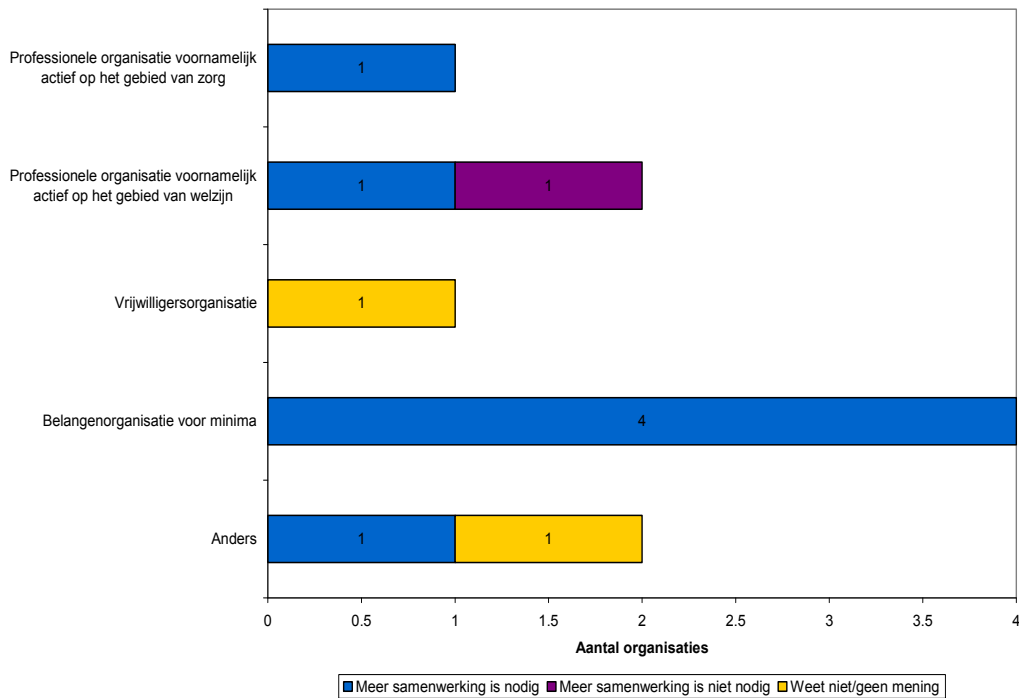
5.2 *Wensen voor samenwerking*

We hebben zowel de medewerkers van maatschappelijke organisaties als de beleidsambtenaren gevraagd wat hun wensen zijn voor het samenwerken aan de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting. De behoefte aan meer samenwerking is gepeild, evenals de gewenste samenwerkingspartners en de thema's waarop meer samenwerking gewenst is.

Maatschappelijke organisaties

De resultaten van de enquête laten zien dat een ruime meerderheid (n=7) van de medewerkers van maatschappelijke organisaties die de vraag hebben ingevuld, vindt dat er meer moet worden samengewerkt. Eén medewerker geeft aan dat meer samenwerking niet nodig is; twee medewerkers weten het niet, of hebben geen mening.

Figuur 5.4 Behoefte aan samenwerking naar type organisatie (n=10)

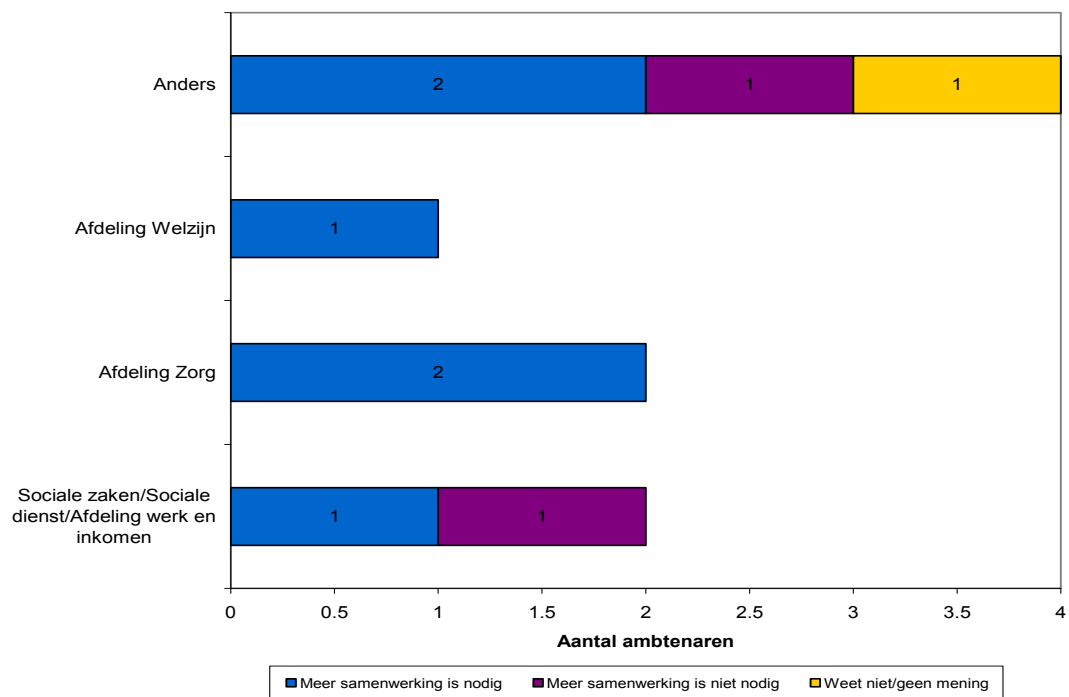
Medewerkers van maatschappelijke organisaties doen een groot aantal suggesties met wie ze meer zouden willen samenwerken. Humanitas, de gemeente, de Voedselbank en de Brijderstichting worden allen twee keer genoemd. Daarnaast willen organisaties meer samenwerken met: AMW, Evaen, de Kredietbank, Actiezorg, Steiger en de Zwaan, Rover, zorgaanbieders, INOVA, sportverenigingen, woningcorporaties, bedrijven die hulpmiddelen leveren, de thuiszorg, UWV, buurthuizen en het juridisch loket.

De thema's waarop medewerkers van maatschappelijke organisaties vinden dat ze meer moeten samenwerken met andere organisaties zijn vooral schulden/schuldhelpverlening en arbeid. Daarnaast is een reeks van uiteenlopende thema's genoemd: van heel algemeen, zoals het signaleren en bestrijden van armoede, tot meer specifiek, zoals de rol van de mantelzorg. Ook praktische punten werden genoemd, zoals het aanvragen van bijzondere bijstand, collectief vervoer, de toepassing aangepaste woning/seniorenwoningen en hulp bij bezwaarschriften Wwb. Respondenten wensen ook meer samenwerking die gericht is op het beter kennen van de doelgroep en wat deze mensen nodig hebben. Dit betreft informatie over onder andere het aantal en type cliënten van de Voedselbank, de financiële situatie van dak- en thuislozen en verslaafden, de Wajong, verstrekking die in een werkelijke behoefte voorziet, en hoe te voorzien in participatiemogelijkheden in het licht van het wegvallen van begeleiding vanuit de Awbz.

De gemeente

Zes van de negen beleidsambtenaren die deze vraag beantwoordden, hebben behoefte aan meer samenwerking, terwijl twee ambtenaren zeggen meer samenwerking niet nodig te vinden, en één het niet weet of geen mening heeft. Een van de geïnterviewden denkt dat er ook binnen de gemeente winst valt te behalen, niet zozeer door *meer* samenwerking, maar door *betere* samenwerking, bijvoorbeeld rondom inkomensondersteuning. *‘De functie van de intermediairs kan beter worden door betere samenwerking en afstemming, om zo het bereik van de regelingen te verhogen.’*

Figuur 5.5 Behoefte aan samenwerking door gemeentelijke afdelingen (n=9)

Zes beleidsambtenaren hebben suggesties gedaan met wie ze meer zouden willen samenwerken. Dit betreft uiteenlopende typen organisaties: De Wering, de Formulierenbrigade, de GGZ, migrantenorganisaties, het Maatschappelijk werk, de Voedselbank, zorgverzekeraars (2x genoemd), dienstverlenende instellingen, ouderenorganisaties, woningbouwvereniging, huisartsen, het UWV, en vrijwilligersorganisaties.

De bijzondere bijstand (3x), het verhogen van het bereik van voorzieningen (2x), en voorlichting en kennisuitwisseling (3x) zijn meerdere malen door beleidsambtenaren genoemd als thema waarop zij meer met organisaties willen samenwerken. Ook genoemd zijn: intervisie, schuldhulpverlening, armoedebestrijding, samenwerkingsafspraken, handhaving en huurbetalingen.

6 *Samen verder werken aan succes: conclusies en aanbevelingen*

De gemeente Alkmaar maakt zich sterk voor effectief armoedebeleid. Daarbij hanteert de gemeente een brede definitie van armoede en legt zij nadrukkelijk ook de link met sociale uitsluiting. Alkmaar wil actief en stimulerend zijn in haar beleid, zowel ten aanzien van inkomensondersteunende maatregelen, als ook ten aanzien van maatschappelijke participatie. Alkmaar is trots op haar volgens eigen zeggen ruimhartige minimabeleid. Ook in het nieuwe coalitieakkoord wordt aandacht besteed aan armoede en maatschappelijke participatie, onder de noemer 'zwakkeren worden sterk'.

In Alkmaar zijn veel organisaties actief op het gebied van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting van minima, uiteenlopend van zorg- en welzijnsorganisaties, woningcorporaties, tot de Voedselbank en de Kredietbank. Zij zijn over het algemeen positief over de gemeente; de betrokkenheid is groot en er bestaan veel regelingen voor de minima. Bovendien voelen zij zich gehoord via het Platform Sociale Zekerheid, de spreekbuis van de sociale minima. Dit platform wordt regelmatig geraadpleegd door het college en de gemeenteraad. Het is een belangrijk platform, dat zich stevig heeft ingezet voor een breed pakket aan regelingen en voorzieningen voor de minima.

Tijdens ons onderzoek in Alkmaar zijn verschillende knelpunten gesignaleerd en suggesties gedaan om het toekomstige armoedebeleid verder te ontwikkelen. In dit hoofdstuk zetten wij uiteen op welke punten de armoedebestrijding in de gemeente Alkmaar verder ontwikkeld kan worden.

Samenwerking effectiever en efficiënter

Deelname aan de Stedenestafette in het kader van het Europese Jaar ter bestrijding van armoede en sociale uitsluiting heeft als doel om op lokaal niveau de aandacht op dit thema te vestigen en om de samenwerking tussen de betrokken partijen, - de gemeente, maatschappelijke organisaties en groepen, vrijwilligers, vertegenwoordigers van de minima -, te versterken en waar nodig te vernieuwen en verbeteren. Gebleken is dat de wil tot samenwerking er zeker is in Alkmaar, en dat dit ook zeker al gebeurt. De verschillende partijen in Alkmaar hebben echter behoefte aan meer samenwerking en afstemming bij het ontwikkelen en uitvoeren van beleid voor de minima. De samenwerking tussen de gemeente en maatschappelijke organisaties zou, met andere woorden, verbeterd en geïntensiveerd moeten worden.

Ondanks het bestaan van het Platform Sociale Zekerheid bestaat er bij de maatschappelijke organisaties behoefte om meer inspraak te krijgen in het gemeentelijke armoede- en participatiebeleid en om gezamenlijk te analyseren wat mogelijk en wat bereikt is. Het is dus belangrijk dat de gemeente goed luistert naar de punten die maatschappelijke organisaties naar voren brengen, en dat de afspraken die worden gemaakt ook worden nagekomen.

Verder heeft iedere maatschappelijke organisatie die zich bezighoudt met armoedebestrijding zijn eigen focus en aanpak, en er zijn verschillende loketten. Daardoor dreigt de dienst- en hulpver-

lening aan minima teveel versnipperd te raken. De samenwerking zou efficiënter moeten verlopen, bijvoorbeeld door de gegevensuitwisseling tussen instanties te vereenvoudigen.

Elkaar beter informeren

Ook blijkt uit ons onderzoek dat de maatschappelijke organisaties en de gemeente elkaar nog beter zouden kunnen informeren. Over en weer worden voorbeelden gegeven van suggesties op dit gebied. Zo zouden de klantmanagers bij Sociale Zaken een beter beeld moeten hebben van alle initiatieven binnen Alkmaar, ook de meer kleinschalige initiatieven, die vaak draaien met vrijwilligers. Verder zouden de maatschappelijke organisaties de gemeente duidelijker moeten laten zien wat de mogelijkheden en onmogelijkheden zijn van de uitvoering van beleid in de praktijk. De gemeente zou aan de andere kant de maatschappelijke organisaties beter moeten informeren over de uitvoering van het beleid en welke consequenties dit heeft.

Regiefunctie van de gemeente verbeteren

Verskillende ambtenaren geven aan dat de gezamenlijke regie van de gemeente richting de maatschappelijke organisaties verbeterd zou moeten worden. Ook enkele maatschappelijke organisaties hebben kritiek op de gemeentelijke regierol. De gemeente zou moeten organiseren en faciliteren richting de maatschappelijke organisaties om zodoende een betere samenwerking van de grond te krijgen. Wat er nu gebeurt volgens sommige organisaties, is dat de gemeente Alkmaar te sterk 'naar zich toe trekt', terwijl het beter zou zijn bepaalde uitvoeringstaken of initiatieven aan de maatschappelijke organisaties over te laten.

Belemmering door urgentie van het dagelijkse werk van maatschappelijke organisaties

Een sterk punt dat uit ons onderzoek naar voren komt, is dat bij iedereen de wil aanwezig is om samen te werken. Het besef van de urgentie daarvan, mede gezien de bezuinigingen, is bij zowel de gemeente als de maatschappelijke organisaties aanwezig. De maatschappelijke organisaties constateren daarbij wel een belemmering. Omdat binnen hun organisaties deze samenwerking vaak ondergeschikt is aan het dagelijkse werk voor de cliënten, is het in de praktijk moeilijk om actief deel te nemen aan samenwerkingsverbanden of overleggen. Simpelweg omdat het dagelijkse werk op de werkvloer in de praktijk voorrang krijgt. Op het moment dat iemands werk niet wordt overgenomen omdat hij/zij naar een overleg gaat, loopt de samenwerking spaak.

Armoedebeleid verder ontwikkelen richting maatschappelijke participatie

Uit het Beleidskader Minimabeleid van de gemeente kunnen we destilleren dat armoede breed wordt gedefinieerd. Daarbij wil Alkmaar de nadruk ten eerste leggen op inkomensondersteunende maatregelen. Iedereen moet zijn noodzakelijke uitgaven kunnen doen. Maar de focus ligt in het Beleidskader ook heel duidelijk op maatschappelijke participatie. Het is belangrijk dat mensen mee kunnen doen aan de samenleving, bijvoorbeeld door lid te worden van de bibliotheek of een sportvereniging. Uit ons onderzoek blijkt dat Alkmaar op beide fronten hard aan de weg timmert, maar dat de nadruk meer ligt op inkomensondersteuning. De projecten voor de minima die door onze gesprekspartners worden genoemd zijn bijvoorbeeld allemaal gericht op hulp bij financiële problemen of het zoeken naar een baan. Het zou mooi zijn als er, naast de AlkmaarPas, nog meer initiatieven zouden worden ontwikkeld die minima helpen om meer te participeren in de maatschappij.

Bijlage 1 Wensen voor de lokale sociale agenda

Dit is een overzicht van de wensen voor de lokale sociale agenda, zoals die door de verschillende categorieën respondenten zijn genoemd in de enquête en de interviews.

De regievoerders:

- Onderdak, gradaties in opvang.
- Het bereik van de voorzieningen.
- Kijken in hoeverre het armoedebeleid bijdraagt aan het voorkomen van sociale uitsluiting en wat we daaraan moeten doen.
- Een gezamenlijke visie op prioriteiten ontwikkelen (speerpunten zijn nu ouderen en kinderen, maar moet hier nog meer bij?).
- Oog voor de Wmo-gedachte en het belang van het in stand houden van de civil society.
- Inzetten op preventie, voorkomen dat mensen later dure voorzieningen nodig hebben.
- Nadenken over het financieringsstelsel: feitelijk komt het er nu op neer dat wanneer de gemeente goed Wmo-beleid voert, het Rijk daarvan profiteert (minder Awbz-uitgaven). Dat demotiveert een gemeente. Hierin zou veel meer samen opgetrokken moeten worden en samen naar de voordelen moet worden gekeken.
- Betere afstemming, aansluiting tussen betaalde en onbetaalde arbeid.

De vertegenwoordigers van de minima:

- Als er bezuinigingen komen, moet de gemeente proberen de gemeentelijke voorzieningen op dit gebied te handhaven.
- Het verhogen van het gebruik van voorzieningen.
- Het terugdringen van de bureaucratie en zaken als de Formulierenbrigade handhaven. (En dan het liefst een Formulierenbrigade met een permanentere bezetting).
- Gebruikmaken van de maatschappelijke organisaties voor het verhogen van het gebruik van de regelingen, met name de participatieregeling (door middel van ambassadeurs werken).
- 'Work First' is een goed idee, maar er zijn veel mensen voor wie dit niet mogelijk is. De gemeente zou zich meer moeten richten op andere vormen van participatie, zoals vrijwilligerswerk.
- Hoe minima beter maatschappelijk te laten participeren? Hoe kan je mensen meer mogelijkheden bieden om gebruik te maken van vooral activiteiten voor vrijetijdsbesteding? Door de eigen bijdrage staat dit onder druk.
- Maatschappelijke participatie bevorderen met begrip voor de situatie van onze doelgroep. Respect voor het gegeven dat het moeilijk is om ergens op af te stappen. We zouden meer

bezigheden in een beschermde omgeving moeten kunnen bieden, ruimte creëren voor veilige plekken.

- Aandacht voor psychiatrische problematiek in relatie tot uitkeringen. Schizofrenie is een duidelijk ziektebeeld, waarmee je recht hebt op een uitkering. Ben je manisch-depressief, dan ben je je uitkering niet zeker.

De medewerkers van maatschappelijke organisaties:

- Beheren van de financiën door mensen met een beperking.
- Betere samenwerking met de gemeente.
- Een digitale toegankelijkheidsgids.
- Gericht zijn op de mens en niet op protocollen.
- Meer voorlichting aan minima over vrijstellingen en kosten die de gemeente maakt, dus waarvoor iets betaald moet worden.
- Mensen met een uitkering werkervaring op laten doen. Deze groep activeren om zelf aan te geven wat zij willen (nu aanbodgericht).
- Verhogen van het gebruik voorzieningen, in het bijzonder van voorzieningen voor kinderen.
- Betere samenwerking tussen allerhande loketten.
- Innovaties stimuleren om mensen met een uitkering te stimuleren, met elkaar in contact te laten komen, lotgenotencontact.
- Licht verstandelijke beperking en schulden.
- Meer collectieve regelingen, minder bureaucratie.
- Op peil houden van (gemeentelijke) voorzieningen.
- PGB-gebruik.
- Wijk- en buurtcentra meer toerusten om voor de minima arrangementen op te stellen.

De ambtenaren:

- Aandacht voor ex-gedetineerden.
- De armoedeval als iemand met een sociaal minimum aan het werk gaat.
- Vergroten van het bereik van bijzondere bijstand bij ouderen.
- Vergroten van het bereik van voorzieningen.
- Aandacht voor GGZ-problematiek en samenhangende armoede.
- Het breed toegankelijk maken van de minimavoorziening onder kwetsbare groepen.
- Vergroten van het bereik van etnische minderheden.
- Aandacht voor burgers die als gevolg van de Awbz-bezuinigingen getroffen worden: zij krijgen minder tot geen begeleiding en in geval van begeleiding meer kosten (eigen bijdrage Awbz-begeleiding).
- Aanpak rondom de bestrijding van armoede voor alleenstaanden en alleenstaanden met kinderen.
- Armoedebeleid in relatie tot (het voorkomen van) sociale uitsluiting.
- Eenvoudigere gegevensuitwisseling tussen instanties.
- Effecten van de kredietcrisis.
- Asielzoekers en pardonners.
- Een gezamenlijke visie op de prioriteiten.
- Versnippering van de dienstverlening/hulpverlening tegengaan.
- Voorkomen en signaleren van armoede bij kinderen.

Bijlage 2 Over het onderzoek in Alkmaar

Het Verwey-Jonker Instituut heeft gebruik gemaakt van kwalitatieve en kwantitatieve bronnen en methoden. Wij hebben:

- Bestaand onafhankelijk onderzoek over de gemeente geanalyseerd (waaronder CBS statistieken).
- Relevante beleidsdocumenten bestudeerd.
- Interviews gehouden met de drie belangrijkste spelers in de gemeente Alkmaar op het gebied van armoede en sociale uitsluiting (regievoerders).
- Interviews gehouden met drie vertegenwoordigers van de minima in Alkmaar.
- Een digitale enquête gehouden onder ambtenaren en medewerkers van maatschappelijke organisaties.

Over de enquête

Methoden

Aan zestien gemeenteambtenaren en twintig medewerkers van maatschappelijke organisaties die betrokken zijn bij het bestrijden van armoede en sociale uitsluiting in Alkmaar is via e-mail een uitnodiging verstuurd voor deelname aan het onderzoek naar samenwerking op dit gebied. De lijst met organisaties en e-mailadressen is door de gemeente Alkmaar samengesteld.

Via een link in de uitnodigingsmail kwamen de respondenten terecht bij een vragenlijst. De vragenlijst bestond voor de deelnemers van maatschappelijke organisaties uit 29 vragen en voor de gemeenteambtenaren uit 34 vragen. De vragenlijst kon online worden ingevuld. Als eerste werd een korte introductie gegeven op het Europese Jaar ter bestrijding van armoede en sociale uitsluiting, op de deelname van de gemeente Alkmaar aan de Stedenestafette, en op het onderzoek. Hierna konden de respondenten beginnen met het beantwoorden van de vragen. Aan de organisaties en gemeenteambtenaren is na drie weken een herinnering verstuurd, vervolgens is vanwege de zomervakantieperiode na vijf weken nog een herinnering verstuurd.

Resultaten

In totaal hebben elf medewerkers van maatschappelijke organisaties en negen gemeenteambtenaren de vragenlijst ingevuld. Deelnemers die minder dan de helft van de vragen hebben beantwoord zijn hierbij niet meegerekend.

Deelnemers aan de digitale enquête

<i>Type organisatie</i>	<i>Aantal deelnemers</i>
Gemeente	9
Professionele organisatie voornamelijk actief op het gebied van zorg	1
Professionele organisatie voornamelijk actief op het gebied van welzijn	3
Professionele organisatie voornamelijk actief op het gebied van financiën	
Religieuze organisatie (bijv. een kerkelijke organisatie of moskee)	
Vrijwilligersorganisatie	1
Belangenorganisatie voor minima	4
Ander type organisatie	2
<i>Totaal aantal deelnemers</i>	<i>20</i>

Colofon

Opdrachtgever/financier	Project Erop af: doen en delen! en de deelnemende gemeenten.
Auteurs	Drs. M.C.A.M. van Dongen Drs. A. Huygen Drs. D. Bulsink
Omslag	Grafitall, Valkenswaard
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht telefoon 030-2300799 telefax 030-2300683 e-mail secr@verwey-jonker.nl website www.verwey-jonker.nl

De publicatie

De publicatie kan gedownload en/of besteld worden via de websites www.verwey-jonker.nl en www.stedenestafette.nl

ISBN 978-90-5830-416-2

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2010

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.

Partial reproduction is allowed, on condition that the source is mentioned.